

УДК 336.717

*М. Д. Алексеєнко, д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглянуто чинники, що сприяють розвитку безготівкових форм розрахунків юридичних і фізичних осіб шляхом просування систем розрахунків з використанням платіжних карток. Детально висвітлено операції банків з платіжними картками, які здійснюють банки України.

Ключові слова: платіжні картки, банківські операції, банкомат, платіжний термінал.

Конкуренція між банками і небанківськими фінансовими посередниками, в середині самої банківської системи, запровадження нових інформаційних технологій і комунікацій у банківській діяльності, розвиток електронної техніки тощо обумовили подальший розвиток операцій банків з використанням платіжних карток. Вони використовуються не лише для розрахунково-касового обслуговування клієнтів, а й використовуються при наданні банками інших послуг, зокрема кредитуванні, залученні коштів населення на вклади (через депозитні банкомати). З огляду на те, що прогрес не стоїть на місці, операції з використанням платіжних карток будуть і далі удосконалюватися та розвиватися.

Дослідженню основних аспектів складного і багатопланового питання операцій банків з платіжними картками присвячені роботи багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних економістів. Проте найчастіше у їх працях розглядаються лише окремі аспекти операцій банків з платіжними картками. Практично на цей час майже немає праць, в яких би містився комплексний підхід до розгляду операцій банків з платіжними картками. Тому метою цієї статті є спроба комплексного висвітлення питання щодо операцій з платіжними картками, які здійснюють банки України.

Операції банків з платіжними картками можна класифікувати за різними ознаками. Залежно від суб'єктів-одержувачів послуг за платіжними картками розрізняють операції з ними для юридичних та фізичних осіб.

Залежно від обліку операцій з платіжними картками у балансі банку їх поділяють на:

- операції, що обліковуються на балансових рахунках. Ці операції, в свою чергу, можуть бути активними і пасивними;
- операції, що обліковуються на позабалансових рахунках.

За ознакою резидентності розрізняють операції з платіжними картками емітентів-резидентів і емітентів-нерезидентів.

Залежно від виду валюти, в якій здійснюються операції, розрізняють операції з платіжними картками, які здійснюються в національній та іноземній валюті. У разі здійснення розрахунку з використанням платіжної картки у валюті, яка відрізняється від валюти картрахунку, уповноважений банк здійснює перерахунок суми за операцією у валюту картрахунку за курсом, порядок установлення якого визначений у договорі між клієнтом та уповноваженим банком-емітентом. У межах України переказ коштів за операціями, які ініційовані із застосуванням платіжних карток, здійснюються в гривнях. В іноземній валюті може здійснюватися лише між власними рахунками фізичних осіб, які відкриті банком-емітентом.

Залежно від того, хто оплачує операції з платіжними картками, виокремлюють операції за рахунок: держателя, власника картрахунку та торговця.

З погляду типу платіжної системи розрізняють операції, що здійснюються з картками локальних та міжнародних платіжних систем.

Залежно від технологічної схеми проведення операцій із застосуванням платіжних карток виокремлюють операції:

— он-лайн (on-line), тобто операція з картою, технологічна схема використання якої передбачає наявність під час виконання операції безперервного телекомунікаційного зв'язку в режимі реального часу між терміналом (банкоматом), на якому виконується операція, та еквайром, а через нього з емітентом, де здійснюється авторизація цієї операції;

— оф-лайн (off-line), тобто операція з використанням платіжної картки, технологічна схема виконання якої не потребує під час виконання операції безперервного зв'язку в режимі реального часу з емітентом та еквайром.

Виходячи з економічної суті операції виокремлюють фінансові та нефінансові операції з платіжними картками. До фінансових операцій з платіжними картками відносять:

- зарахування (поповнення) коштів на картрахунки клієнтів;
- безготівкова оплата за товари (послуги);
- виплата заробітної плати працівникам підприємств, організацій і установ;
- перерахування коштів клієнтом із своїх картрахунків на інші власні рахунки та на рахунки інших осіб;
- одержання готівки в касах банків, інших фінансових установ, торговців і через банкомати, включаючи екстрене отримання готівки при втраті держателем платіжної картки.

До нефінансових операцій з платіжними картками відносять:

- установлення та оновлення (зміна) терміну дії платіжної картки;
- установлення та зміна лімітів платіжної картки;
- одержання клієнтом додаткових карток довіреним особам (держателям);
- зміна ПІН-коду для здійснення операцій;
- блокування операцій по картці шляхом внесення її в СТОП-ЛИСТ;
- отримання виписки про залишок коштів на картрахунку, а також довідок, пов'язаних з операціями по картрахунку.

Зарахування (поповнення) коштів на картрахунки готівкою через каси банків, шляхом переказу коштів з інших рахунків та за рахунок наданого клієнту кредиту, а також видача готівки через каси банку здійснюються у порядку, який регулюється відповідними нормативно-правовими актами НБУ стосовно проведення касових операцій та безготівкових розрахунків в Україні.

Деякі банки пропонують своїм клієнтам, власникам платіжних карток, таку послугу, як поповнення картрахунку через депозитні банкомати, а також здійснити обмін валют за допомогою банкомату. Щоправда, подібні послуги в Україні широкого застосування в банківській практиці ще не знайшли.

Здійснення безготівкових розрахунків населення у сфері торгівлі та послуг є важливою операцією банків. Їх здійснення забезпечується, зокрема через використання платіжних карток.

Для того, щоб можна було здійснити безготівкові розрахунки клієнт (покупець) повинен мати платіжну картку, а торговець — укласти договір еквайрингу (тобто діяльності щодо технологічного, інформаційного обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів) з банком-членом платіжної системи та придбати спеціальне обладнання — платіжний термінал або імпринтер. Платіжний термінал — це електронний пристрій, призначений для ініціювання переказу з рахунка, у тому числі видачі готівки, отримання довідкової інформації і друкування документа за операцією із застосуванням спеціального платіжного засобу. Імпринтер — це пристрій, призначений для перенесення рельєфних реквізитів платіжної

картки на сліп, тобто паперовий документ, який підтверджує здійснення операції з використанням платіжної картки й містить набір даних щодо цієї операції та реквізити платіжної картки.

Перед тим як придбати товар, держатель платіжної картки повинен впевнитися у тому, що торговець працює з відповідним видом картки. Для здійснення розрахунків торговець має переконатися у тому, що платіжна картка відповідає всім критеріям, а потім проводить авторизацію, тобто процедуру отримання дозволу на проведення операції із застосуванням платіжної картки. Одержавши дозвіл на проведення операції, торговець оформляє сліп або квитанцію платіжного терміналу залежно від встановленого на підприємстві обладнання. Потім він може вимагати підтвердження особи держателя платіжної картки. Останній або підписує сліп (підпис на ньому обов'язковий), квитанцію платіжного терміналу (перевіряється відповідність цього підпису зразку на платіжній картці), або вводить свій ПІН-код. Держателю торговець разом із сліпом (квитанцією платіжного терміналу) повинен видати чек касового апарата, що підтверджує факт оплати товару.

Операції з використанням платіжної картки торговець має здійснювати лише в присутності її держателя, якщо інше не узгоджено з держателем або передбачено правилами платіжної системи для окремих видів операцій. Якщо держатель картки ввів ПІН-код у процесі здійснення операції, то торговець не має права вимагати від нього підписання квитанції платіжного терміналу, сліпа або будь-яких інших первинних документів, що підтверджують проведення операції, якщо інше не передбачено правилами платіжної системи.

Якщо покупець відмовився від придбання товару, то торговець має негайно скасувати авторизацію.

Придбані із застосуванням платіжної картки товари можуть бути повернені торговцю згідно з правилами, установленими законодавством. Отже, держателю має бути повернена відповідна сума коштів. Таке повернення здійснюється шляхом зарахування коштів на картрахунок, у порядку, визначеному правилами платіжної системи, або готівкою, якщо це не суперечить правилам платіжної системи.

Документи за операціями із застосуванням платіжних карток мають статус первинних (сліп, квитанція платіжного терміналу, чек банкомата), можуть виготовлятися у паперовій або електронній формі.

Чек банкомата друкується і надається держателю платіжної картки за його вимогою. Чек банкомата може не видаватися у разі застосування банкомата у внутрішньобанківських системах автоматизації касових операцій. У цьому разі обов'язково з періодичністю, визначеною у договорі між банком і клієнтом, останньому надається виписка за операціями, здійсненими через банкомат.

Сліп оформлюють у кількох примірниках. Один видається клієнту, другий залишається у торговця, а третій надсилається до банку. Задokumentувавши операцію, торговець створює реєстр із сумами кожної трансакції (тобто інформації в електронній формі про окрему операцію із застосуванням платіжної картки, яка сформована за результатами її виконання), загальною сумою, загальною кількістю сліпів та ін. Якщо у звітному періоді вилучалися заблоковані або фальшиві платіжні картки, то до реєстру включається і ця інформація. Потім кілька примірників разом із сліпами в узгоджені строки передаються еквайру (юридичній особі, яка здійснює еквайрінг) для формування й направлення до процесингового центру або розрахункового банку (тобто уповноваженого платіжною організацією відповідної платіжної системи банку, що відкриває рахунки членам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними) платіжних повідомлень для оброблення та виконання на їх підставі розрахунків за виконані операції. Після перевірки сліпів та фіксації їх прийому, банк переказує кошти з рахунку покупця на рахунок продавця.

Здійснені операції з використанням платіжних карток із застосуванням платіжних терміналів оформляються квитанціями платіжного терміналу. У цьому разі платіжне повідомлення формується платіжним терміналом і може бути передане еквайру в процесі авторизації або збережене в пам'яті терміналу у формі журналу (реєстру) платіжних повідомлень, який передається еквайру в узгоджені терміни для подальшого направлення до процесингового центру чи розрахункового банку.

Банки можуть пропонувати власникам платіжних карток такі послуги, як «сплата комунальних платежів» та «персональний платіж». Послуга може надаватися через банкомат, у його основному меню вибирається пункт «Платежі» потім категорія платежу. Інформація стосовно кожного платежу вводиться послідовно, тобто спочатку вводяться дані щодо одного платежу, після завершення операції вводиться інформація стосовно наступного платежу і т. д.

Однією з операцій, які здійснюються за допомогою платіжної картки, є оплата мобільного зв'язку та послуг інтернет-провайдерів. Більшість банків пропонують таку послугу через продаж електронних ваучерів різних номіналів провідних операторів. Власне, електронний ваучер — це код, що роздруковується у вигляді паперового чеку і використовується для попередньої оплати послуг зв'язку. Придбати такі ваучери можна як за готівковим розрахунком безпосередньо у банку, так і безготівковим через мережу банкоматів. Розпочавши операцію, після вибору мови, введення PIN-коду, треба натиснути клавішу навпроти напису на моніторі «Оплата послуг», далі — «Мобільний зв'язок». Потім треба вибрати потрібного оператора і суму, на яку є бажання поповнити свій рахунок за мобільний зв'язок. Отримавши чек із кодом і дотримуючись правил поповнення, вводять код у телефон. Гроші надійдуть на рахунок клієнта через кілька хвилин. До речі, банкомати також можуть здійснювати продаж електронних ваучерів держателям міжнародних карток, випущених будь-яким банком.

За допомогою банківської платіжної картки може здійснюватись виплата заробітної плати працівникам підприємств, організацій та установ. Вирішивши видавати заробітну плату працівникам через банк, підприємству слід обрати банк-емітент платіжних карток, а також заручитися згодою працівників. Як правило, згода працівників на одержання зарплати через банк оформляється заявою працівників або може бути складений список бажаючих отримувати зарплату за допомогою платіжних карток, а працівників ознайомлять з ним під особистий підпис.

Щоб реалізувати зарплатний картковий проект, підприємство підписує з банком договір і забезпечує підписання договорів між банком і працівниками. Обов'язково перед підписанням договору працівників повинні ознайомити з умовами одержання і використання платіжних карток. Для відкриття працівникам картрахунків у банку довірена особа підприємства подає до банку документи, передбачені діючим законодавством. Зокрема:

- паспорт або документ, що його заміняє, а також документ, який підтверджує повноваження довіреної особи;
- документи (або копії документів, завірені в установленому порядку), на підставі яких банк може ідентифікувати юридичну особу;
- заяву юрособи про відкриття поточних рахунків на користь фізичних осіб;
- перелік фізосіб із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові та ідентифікаційного номера платника податків кожної фізособи, засвідчений підписом керівника і відбитком печатки юридичної особи.

На підставі зазначених вище документів банк здійснює ідентифікацію юрособи, потім укладається договір про відкриття рахунків на користь фізичних осіб.

Порядок перерахування підприємством коштів до банку для виплати заробітної плати працівникам визначається угодою між банком і підприємством. Зокрема, за кілька днів до виплати зарплати до банку подається відповідним чином оформлена

відомість (реєстр) розподілу зарплати в електронній та паперовій формі. До банку подаються платіжні доручення на перерахування зарплати, на оплату комісійної винагороди банку, на перерахування податку з доходів фізичних осіб та інших обов'язкових внесків. Банк здійснює зарахування коштів, що надійшли для виплати заробітної плати, на відповідні картрахунки, з яких їх власники за допомогою платіжних карток одержують належну їм зарплату.

За допомогою банкоматів банки надають послугу переказу коштів з однієї платіжної картки на іншу. Ці картки мають бути картками одного банку-емітента, а обидва картрахунки відкриті в одній валюті. Для здійснення цієї операції треба знати номер картки одержувача коштів, вибрати в банкоматі відповідне меню та ввести відповідну інформацію.

Однією з найрозповсюджених операцій з платіжною картою є використання її для одержання готівки через банкомат. Не дивлячись на наявність різних моделей банкоматів, усі вони працюють майже однаково. Робота з банкоматом держателя картки побудована в діалоговому режимі: він ставить запитання, а держатель обирає один із запропонованих варіантів.

Для того, щоб зняти готівку, необхідно переконатися в тому, що банкомат обслуговує вид картки держателя та працює. Після вставлення платіжної картки в банкомат, якщо банкомат її прийме, то запропонує вибрати мову спілкування з ним. Потім необхідно ввести ПІН-код, що складається з чотирьох цифр. Якщо неправильно набраний ПІН-код, то банкомат запропонує держателю зробити нові спроби, але коли він помилиться в третє, то картка буде вилучена банкоматом.

Після введення коду, банкомат пропонує вибрати розмір суми готівки для видачі: можна скористатися однією із запропонованих сум, або ввести свою. При цьому окремі банкомати інформують про номінали наявних банкнот та можуть запропонувати держателю зробити вибір для отримання в них суми готівки, що знімається. Якщо банкомат не в змозі видати гроші, то з'являється повідомлення із зазначенням причини відмови.

Якщо авторизація пройшла успішно, то банкомат видає готівку держателю, пропонує забрати платіжну картку та чек банкомата.

У разі здійснення в касах банків операцій з видачі готівки за платіжними картками держателю картки має бути виданий сліп або квитанція платіжного терміналу.

Держатель платіжної картки готівку зі свого картрахунку може одержати не лише в касі банку, іншої фінансової установи або в банкоматі, але й у торговців. Ця операція можлива за умови, якщо останні оснащені платіжним терміналом або імпринтером, у тому числі з'єднаним чи поєднаним з реєстратором розрахункових операцій (РРО) і приймають до обслуговування платіжні картки для оплати вартості товарів чи послуг. Готівка видається торговцем як зі своєї виручки, так і з коштів, отриманих у банку. При цьому він проводить авторизацію (якщо це передбачено правилами платіжної системи) і роздруковує квитанцію платіжного терміналу (сліп) і чек РРО. При цьому слід пам'ятати, що НБУ, платіжні організації та банки-члени платіжних систем можуть встановлювати обмеження з видачі готівки за платіжними картками.

Якщо держатель втратив, тобто загубив або у нього вкрали платіжну картку, то йому слід звернутися до банку з проханням заблокувати її. Тоді можна не хвилюватися, що хтось скористається коштами з картрахунку клієнта. Утім послуга блокування, тобто внесення картки в СТОП-ЛИСТ, у деяких банків є платною. В цьому випадку клієнт покриває банку також витрати, пов'язані з виготовленням нової платіжної картки. Якщо клієнту знадобляться негайно гроші, то через службу допомоги платіжної системи можна отримати послугу екстреного одержання готівки. Однак, така допомога доступна лише власникам певних платіжних карток і в більшості випадків є платною.

По закінченні строку дії платіжної картки, який зазначений на самій картці та в договорі між клієнтом і банком, її необхідно здати до банку для заміни на іншу. Інакше вона припиняє діяти після закінчення останнього дня місяці року, зазначеного на її лицьовому боці.

У ряді випадків та з різних причин банки встановлюють ліміти (обмеження) на окремі операції з використанням платіжних карток. З метою зниження ризику використання карток банки встановлюють зокрема такі ліміти на: разову видачу готівки через банкомат; здійснення дебетових операцій за один день або місяць по одній картці, у тому числі зняття готівки через банкомат; кількість обслуговувань через банкомат по одній картці за день; кількість обслуговувань через POS-термінал при оплаті товарів та послуг у підприємствах торгівлі, сфери послуг та отримання готівки в касах банку по одній картці за день; кількість операцій, зняття готівки чи оплати товарів у країнах підвищеного ризику. За згодою банку встановлені ним обмеження на операції з платіжними картками можуть бути змінені за умови звертання клієнта до банку.

Власник платіжної картки може замовити в банку додаткові картки для довірених осіб, зокрема членів своєї сім'ї. Для цього власник картрахунку звертається до банку із відповідним проханням. У разі необхідності банк може встановити ліміти для операцій з використанням додаткових платіжних карток.

Держателі банківських платіжних карток можуть у будь-якому банкоматі в мережі свого банку-емітента змінити старий ПІН-код своєї картки на новий. Процедура зміни проста і полягає в тому, що потрібно вставити картку в банкомат, потім увести старий ПІН-код, у меню банкомата вибрати операцію «Зміна ПІН» та увести чотири цифри нового коду і ПІН буде змінено.

Держателі платіжних карток можуть оперативним чином отримувати інформацію про стан картрахунку. Це можна зробити кількома способами. Один з них полягає в тому, що про залишок коштів та про останні операції за картрахунком можна довідатися через банкомат, роздрукувавши чек про стан картрахунку або міні виписку про останні операції за ним.

Дізнатися про стан картрахунку можна просто зателефонувавши до банку. Назвавши номер картки, пароль, держатель отримує відповідну інформацію.

Одержати інформацію про стан картрахунку можна у вигляді повідомлень, які надходять на мобільний телефон або на адресу електронної пошти власника платіжної картки. Повідомлення про стан картрахунку може відбуватися:

— за подією, коли звіт про стан картрахунку банк надсилає після кожної операції за ним;

— за відповідний звітний період, коли звіт банк надсилає у заздалегідь визначений власником картки час — щоденно, щотижня, щомісяця.

Насамкінець зазначимо, що здійснення банками операцій з платіжними картками є справою важливою і актуальною та сприятиме створенню необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу в Україні за рахунок розвитку масових безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток і скорочення частки готівкових розрахунків

Література

1. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5.04.2001 р. № 2346-III // Урядовий кур'єр. — 2002. — 16 травня. — С. 1—11.
2. Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням : Затв. постановою Правління НБУ від 19.04.2005 р. № 137.
3. Правила бухгалтерського обліку операцій з використанням платіжних карток у банках України: Затв. постановою Правління НБУ від 8.04.2005 р. № 123.

Надійшла до редакції: 28.12.2007